
ΝΙΚΟΥ ΖΑΧΑΡΟΠΟΥΛΟΥ
Καθηγητοῦ Πανεπιστημίου

Η ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

Η ΑΞΙΟΠΙΣΤΙΑ ΤΩΝ ΑΓΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΠΗΓΩΝ

“Αν δέν παρέλειπε κανείς νά λάβει σοβαρά υπόψη τά πικρόχολα σχόλια ἀναφορικά μέ τό περιεχόμενο τῶν ἀγιολογίων, συναξαρίων καί ὄλων τῶν ἄλλων σχετικῶν μέ αὐτά κειμένων, τίς εἰρωνεῖες καί ἀμφιβολίες ὡς πρός τήν ἱστορική πιστότητά τους, πού κατά καιρούς καί πάντοτε ἐκτοξεύθηκαν ἀπό λογίους καί μή, λογοτέχνες καί γενικότερα συγγραφεῖς ἤ καί ἀπό μέρους αὐτοῦ τοῦ ἀπλοῦ λαοῦ, δέν θά ἦταν ὅμως δυνατό νά μή σταθεῖ στίς παρατηρήσεις πάνω στό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ τοῦ ἐξαίσιου ἱστοριοδίφῃ, μεγάλου Χαρτοφύλακα καί Χρονογράφου τῆς Μεγάλῃς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, Μ. Γεδεών. Οἱ παρατηρήσεις τοῦ γίνονται μέ ἀφορμή σχολίων τοῦ Νικόλαου Κομνηνοῦ Παπαδόπουλου, τοῦ Κωνσταντίνου Α΄ τοῦ ἀπό Σιναίου, Πατριάρχῃ Κωνσταντινουπόλεως, Νικόδημου Καλλιβούρση, τοῦ Νάξιου μοναχοῦ καί τοῦ Κεδρηνοῦ, τοῦ ἱστορικοῦ. Τά σχόλια καί οἱ παρατηρήσεις τοῦ Μ. Γεδεών πάνω σ’ αὐτά ἀφήνουν νά φανεῖ ἡ ἀνάγκη γιά διερεύνηση τοῦ ὅλου ἀγιολογικοῦ ὕλικου, γιά κριτική τοποθέτηση ἀπέναντι σ’ αὐτό, γιά «περικοπή τῶν περιττῶν καί φωτισμό τῶν σκοτεινῶν», γιά «ριζική καί πλήρη ἀνακάθαρση καί συμπλήρωση τῶν πολλῶν κενῶν», γιά περιφρούρηση τοῦ ἱεροῦ τους περιβόλου, ἔτσι ὥστε νά μή εἶναι εὐκολο νά διεισδύσουν σ’ αὐτόν «οἱ τολμηροί ψευδευλαβεῖς καί ἀμύητοι»¹. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές εἶναι ἰδιαίτερα σοβαρές καί ἀπηχοῦν τίς ἀπόψεις ὄλων ἐκείνων πού ἀναζητοῦν τήν ἀλήθεια καί ἀγωνίζονται γιά τήν ἀποκατάστασή της σ’ ὅλους τοὺς τομεῖς καί δράσης τοῦ ἀνθρώπου. Εἶναι γνωστό βεβαίως ὅτι πρός τήν κατεύθυνση αὐτή στράφηκαν ὅλες οἱ σύντονες προσπάθειες καί γιά ἵδρυση καί λειτουργία ἀγιολογικῶν κέντρων². Πέρα ὅμως ἀπό τό σκοπό αὐτό, πού ἀποτελεῖ, κατά κάποιον τρόπο, τήν ἄρση, ὀφείλουμε νά ἐκτείνουμε τίς προσπάθειές μας καί

1. Οἱ ἐκφράσεις στά εἰσαγωγικά ἀνήκουν στόν Σωφρόνιο Εὐστρατιάδη, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, χ.τ., χ.έ., σ.θ’.

2. Ἡ ἵδρυση Ἀγιολογικοῦ Κέντρου στήν πόλῃ μας ἀπό τόν Μητροπολίτη Θεσσαλονίκης ἀποτελεῖ ἀξιόλογη προσπάθεια πρός αὐτήν τήν κατεύθυνση.

πρός τή θέση, δηλαδή τήν ἐνίσχυση μέ μαρτυρίες, κατά τό δυνατό ἀδιάσειστες, τῆς ἱστορικότητας τῶν ἀγιολογικῶν κειμένων. Ἡ περίπτωση πού ἐδῶ ἐκθέτομε στρέφεται πρὸς αὐτήν τήν κατεύθυνση καί ὑπηρετεῖ ἀκριβῶς αὐτόν τόν σκοπό.

Στό πολυσέλιδο ἀρχιερακό ὕλικό τοῦ Δωρόθεου Βουλησμά, ἱεροκήρυκα τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, πού μέ ξέχωρη φροντίδα διαφυλάχθηκε στή Μονή τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονα τοῦ Ἁγίου Ὁρους, βρέθηκε καί ἡ ὑπ' ἀρίθμ. 1 Ἐπιστολή του³, «Βουλησμά ἱερεῖ Νικολάφ, Σμύρνηθεν 1763 Ἀπρ. κε'»⁴ ἢ «Τῷ Βουλησμά πατρί, Ἀπριλίου 25»⁵ ἢ «Τῷ ἐμῷ π/ατ/ρί σμύρνηθεν αψζγ' ἄπρ. κε', σελ. 1»⁶.

Τό κείμενο⁷ αὐτό ἀποτελεῖται ἀπό 137 στίχους ἀπό τούς ὁποίους οἱ τελευταῖοι 78 ἀπαρτίζουν ἓνα ἀπό τά ἀξιολογότερα ἀγιολογικά κείμενα τῆς περιόδου τῆς Τουρκοκρατίας καί εἰδικότερα ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται στό μαρτύριο τῶν Νεομαρτύρων, ὅπως αὐτό τοῦ Ἁγίου Δήμου ἢ Δημητρίου⁸, γιά τό ὁποῖο θά γίνει λόγος.

Τό χειρόγραφο εἶναι αὐτόγραφο⁹, χωρίς ἐπίτιτλο, καί ἀρχίζει ἀμέσως μέ τήν προσφώνηση τοῦ Δωρόθεου Βουλησμά πρὸς τήν «... ἐλλόγιμον καί παμπόθητον... κορυφήν», τόν αἰδεσιμότατο καί φιλοστοργότατο πατέρα του. Τό κείμενο προσυπογράφεται ἀπό τόν «ἐν ἱεροδιακόνοισ» υἱό Δωρόθεο καί φέρει ἡμερομηνία καί τόπο σύνταξής του «Σμύρνηθεν α.ψζγ' Ἀπριλίου κε'»¹⁰.

3. Βλ. Πίνακα ἐπιστολῶν τοῦ Βουλησμά στό Ν. Ζαχαρόπουλου, *Δωρόθεος Βουλησμάς ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνεκδότων αὐτοῦ ἐπιστολῶν*, Θεσσαλονίκη 1969, σ.190 κ.έ.

4. Βλ. *Κώδικα 514 (6021) Μονῆς Παντελεήμονος*, Ἁγίου Ὁρους, σ. 56.

5. Βλ. *Κώδικα 516/6020/Μονῆς Παντελεήμονος*, Ἁγίου Ὁρους, σ. 6.

6. *Ο.π.*, χ.σ.

7. Τό κείμενο ἐκδόθηκε στό Ν. Ζαχαρόπουλου, Ἀνεκδοτὴ πηγὴ γιά τό μαρτύριο καί τά θαύματα τοῦ Νεομάρτυρα Δήμου ἢ Δημητρίου. Ἀνάτυπο ἀπὸ τόν Τόμο *Τιμητικό ἀφιέρωμα στὸν Ὁμότιμο καθηγητὴ Κωνσταντῖνο Δ. Καλοκέρη τῆς ΕΕΘΣ* σ. 162-165.

8. Τά σχετικὰ μέ τόν Νεομάρτυρα βλ. στὰ Ἀνυπόγραφα ἄρθρα, «Δημήτριος ὁ ἐν Σμύρνῃ Νεομάρτυς» *ΘΗΕ*, τόμ. 4ος, στ. 1068-1069, καί *ΘΧΕ*, τόμ. 2ος, στ. 1230-1232, Σάθα Κ., Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη, Βενετία 1872-1876, τόμ 3ος, σ. 609, *Θρακικά*. Ἐκτακτον τεῦχος ἐπὶ τῇ ἑκατονταετηρίδι τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας. Παράρτημα 3ου τόμου, Ἀθῆναι 1931, σ. 221, Παπαδόπουλου Χρυσ. *Οἱ Νεομάρτυρες*, Ἀθῆναι ³1970, σ. 83, Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*, Ἀθῆναι ³1961, σ. 184-186, Εὐστρατιάδου Σωφρονίου, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*, χ.τ.,χ.έ., σ.111.

9. Περισσότερες λεπτομέρειες σχετικὲς μέ τό χειρόγραφο βλ. Ζαχαρόπουλου Ν., «Ἀνεκδοτὴ πηγὴ γιά τό μαρτύριο...», σ. 144 κ.έ.

10. Ἀπὸ παραδρομὴ στὴ μελέτη μας πού παραπάνω μνημονεύσαμε σχετικὰ μέ τό ἀνεκδοτὸ αὐτὸ χειρόγραφο ἀντὶ τῆς 25ης Ἀπριλίου σημειώθηκε ἡ 21η (κα'). Βλ. τήν ὀρθὴ ἀναγραφὴ στό Ν. Ζαχαρόπουλου, *Δωρόθεος Βουλησμάς...*, σ. 190.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι τὸ μαρτύριο τοῦ Δήμου ἢ Δημητρίου δραματίστηκε στὴ Σμύρνη, ὅπου διέμενε ὁ Βουλευσμᾶς¹¹ κατὰ τὸ ἔτος 1763 ἀλλὰ καὶ κατὰ τὰ τρία ἔτη πρὶν ἀπ' αὐτό. Τονίζομε ἰδιαίτερα τὸ χρονικὸ διάστημα τῆς παραμονῆς τοῦ Βουλευσμᾶ στὴ Σμύρνη μέχρι τὴν ἡμέρα πού μαρτύρησε ὁ Δήμος, γιατί αὐτὸ ἀποτελεῖ ἔνδειξη γιὰ τὸ πόσο καλὰ μπορούσε νὰ γνωρίζει πρόσωπα καὶ πράγματα στὴ Σμύρνη ὁ νέος καὶ γεμάτος ζήλο σπουδαστής, ἔτσι ὥστε καὶ οἱ πληροφορίες πού παρέχει γιὰ καθετὶ πού συμβαίνει σ' αὐτήν, κατὰ τεκμήριο, νὰ εἶναι ἐμπεριστατωμένες. Πέρα ὅμως ἀπὸ τὸ γεγονὸς αὐτὸ εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις κατὰ τίς ὁποῖες ἔχομε μαρτυρίες πού νὰ καθορίζουν τὴν ἐγγύτητα τοῦ χρόνου συγγραφῆς τῶν πηγῶν μέ τὰ συμβάντα. Στὴν προκείμενη μάλιστα περίπτωση μιλοῦμε γιὰ μιὰ ἐγγύτητα ἢ ὅποια φθάνει τὰ ὅρια, θὰ ἔλεγε κανεῖς, τῆς ταύτισης χρόνου συγγραφῆς τῆς πηγῆς καὶ διαδραμάτισης τῶν γεγονότων. Τὸ μαρτύριο τοῦ Δήμου συνέβη στίς 10 Ἀπριλίου 1763 καὶ ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Βουλευσμᾶ φέρει ἡμερομηνία «α.ψξγ' Ἀπριλίου κε'». Ἐπομένως μόλις δεκαπέντε μέρες ἀπέχουν τὰ γεγονότα ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς σύνταξης τῆς πηγῆς μας. Συνήθως οἱ πληροφορίες πού παρέχονται μέ γραπτές μαρτυρίες, πού ἐκούσια προσφέρει ὁ συντάκτης τους - καὶ οἱ γραπτές μαρτυρίες κατὰ κανόνα εἶναι ἐκούσιες¹² - εἶναι τόσο ἀπομακρυσμένες ἀπὸ τὰ γεγονότα, ἔχει μεσολαβήσει τόσοσ χρόνος μεταξύ γεγονότος καὶ μαρτυρίας, ἢ πηγὴ ἔκανε τὴν ἐμφάνισή της σέ τόσο ἀπομακρυσμένο τόπο ἀπ' ἐκεῖνον πού διαδραματίστηκαν τὰ γεγονότα, μεσολάβησαν, τέλος, τόσες διεργασίες τοῦ γεγονότος σέ ἄτομα καὶ σέ ὁμάδες, ὥστε νὰ εἶναι φυσικό νὰ ἀναμένονται ἀλλοιώσεις καὶ παραποιήσεις, ἐξωραϊσμοὶ καὶ ἐξομαλύνσεις. Ἐτσι παραμένει ἀποψη ἀναμφισβήτητη ὅτι ἡ χρονικὴ ἀπόσταση μιᾶς πηγῆς ἀπὸ τὰ γεγονότα παίζει βασικὸ ρόλο ὡς πρὸς τὴν αὐθεντικότητά τῶν πληροφοριῶν καὶ ἐπομένως τὴν ἀξιοπιστίαν της¹³.

Ἡ ἀξία τῆς πηγῆς μας δέν ἔγκειται μόνο στὸ γεγονὸς τῆς χρονικῆς ἐγγυτήτάς της πρὸς τὰ συμβάντα ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στὸν παραγωγὸ της καθὼς καὶ στίς συνθήκες κάτω ἀπὸ τίς ὁποῖες αὐτὴ ἔχει συσταθεῖ.

Ὁ Δωρόθεος Βουλευσμᾶς ὑπῆρξε μιὰ ἀξιόλογη προσωπικότητα¹⁴

11. Γιὰ τὴν παραμονὴ τοῦ Βουλευσμᾶ στὴ Σμύρνη βλ. ὁ.π., σ. 15 κ.έ.

12. Βλ. τὰ σχετικὰ μέ τίς ἐκούσιες καὶ ἀκούσιες ἱστορικές μαρτυρίες στὸ L' histoire et ses méthodes «encyclopédie de la Pléiade». Volume publiée sous la direction de Charles Samaran, χ.τ., 1961, σ. 1351.

13. Τὰ σχετικὰ μέ τίς ἱστορικές πηγές βλ. ὁ.π., σ. 1207 κ.έ.

14. Γιὰ τὴ ζωή καὶ τὸ ἔργο τοῦ Βουλευσμᾶ βλ. Ζαχαρόπουλου Ν., Δωρόθεος Βουλευσμᾶς...

του 18ου και των αρχών του 19ου αιώνων. Λόγιος πού διατήρησε έπαφή μέ όλες τίς εξαίρετες προσωπικότητες¹⁵ τής έποχής του, άμεση προσωπική ή μέ άλληλογραφία¹⁶, ιεροκήρυκας τής Μεγάλης του Χριστού Έκκλησίας¹⁷, κοσμογυρισμένος¹⁸, θά έλεγε κανείς, ικανός διορθωτής και εκδότης βιβλίων¹⁹ και σπουδαίος αγωνιστής πού έλαβε μέρος στους ιδεολογικούς άγώνες τής έποχής του²⁰, ό Βουλευσμάς ασφαλώς είναι μία εξέχουσα φυσιογνωμία τής περιόδου γιά τήν όποία έδω γίνεται λόγος. Καί είναι φυσικό νά αποδίδει κανείς ιδιαίτερη σημασία στά εκφράσματα και τίς ιστορικές πληροφορίες πού λαμβάνει από πρόσωπα τέτοιας έμβέλειας και άκτινοβολίας. Πέρα όμως από τήν ποιότητα εκφρασμάτων πού όρθώς αναμένει και βρίσκει κανείς, κυρίως ως πρός τίς ιστορικές πληροφορίες, σέ πρόσωπα όπως ό Βουλευσμάς, ό τόπος στον όποιο παράγεται ένα εκφρασμα παίζει σημαντικό ρόλο. Ό περίγυρος διαμορφώνει τό ύφος και τό ήθος των εκφρασμάτων. Ό Σμύρνη στήν προκείμενη περίπτωση ως τόπος παραγωγής τής πηγής μας είναι χώρος ό όποιος εύκολα δέν μπορούσε νά δεχθεί εκφράσματα χαμηλής ποιότητας, μέ «ιστορικές» ανακριβείς πληροφορίες, χωρίς σοβαρή κριτική. Ό έποχή άκόμη, πρέπει έδω νά προσθέσουμε, παρουσιάζεται άρκετά ήλεκτρισμένη εξαιτίας του γεγονότος ότι έχομε έξαρση έξισλαμι-

15. Ένδεικτικά μόνο αναφέρουμε μερικές από τίς προσωπικότητες μέ τίς όποιες είχε στενές σχέσεις ό Δωρόθεος Βουλευσμάς. Αυτές ήταν ανάμεσα στους λογίους οι Εδγένιος Βούλγαρις, Νικηφόρος Θεοτόκης, Νικόδημος Άγιορείτης, Νεόφυτος Κανσοκαλυβίτης, Άθανάσιος Πάριος, Δανιήλ Κεραμέυς, στους πατριάρχες οι Άβράμιος, πατριάρχης Έρεσολύμων, Άνθέμιος, πατριάρχης Άντιοχείας, Γρηγόριος Ε΄, Κύριλλος, Νεόφυτος, Σωφρόνιος, πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, στους ήγεμόνες και άρχοντες οι Καλλιμάχης Άλέξανδρος, Καμαράσης Άλέξανδρος, Μάνος Άλέξανδρος, Άλέξανδρος Κωνσταντίνου Μαυροκορδάτος, Μουρούζης Άλέξανδρος και πολλές άλλες μεταξύ των γυναικών των ήγεμόνων (Δόμνες), μητροπολιτών και επισκόπων, εμπόρων και γενικώς ανθρώπων πού διαδραμάτισαν σπουδαίο ρόλο στά πράγματα του τόπου μας. Βλ. λεπτομερή κατάλογο όνομάτων στον πίνακα αποδεκτών επιστολών του Δωροθέου Βουλευσμά στο Ν. Ζαχαρόπουλου, *Δωρόθεος Βουλευσμάς...*, σ. 183 κ.έ.

16. Βλ. τό πλήθος των αποδεκτών των επιστολών του *δ.π.*

17. Τή δράση του ως ιεροκήρυκα τής Μεγάλης του Χριστού Έκκλησίας βλ. *δ.π.*, σ. 26-45.

18. Πραγματοποίησε πολλά ταξίδια, επισκέφθηκε πολλές χώρες και παρέμεινε γιά άρκετό χρονικό διάστημα σέ όρισμένες πόλεις τους πού ήταν κέντρα δράσης και πολιτισμού τής έποχής, όπως Βιέννη, Τεργέστη, Βενετία, Λειψία, Όδησός, Μόσχα, Ίάσι κ.ά.

19. Βλ. τά σχετικά στο Ν. Ζαχαρόπουλου, *δ.π.*, σ. 76 κ.έ.

20. *Ο.π.*, σ. 126 κ.έ.

σμῶν²¹, πράγμα πού φυσικά στρέφει τό ἐνδιαφέρον ὅλων πρὸς τὴν κατεύθυνση τῶν σχετικῶν αὐτῶν γεγονότων. Ἡ σθεναρὴ ἄμυνα τῆς πατρῴας πίστεως ἀπὸ μέρους ὀρισμένων Χριστιανῶν προξενεῖ ἰδιαίτερη ἐντύπωση καὶ ἐνθουσιάζει τοὺς πιστοὺς. Ὁ σεβασμὸς πού ἐπιδεικνύεται πρὸς τοὺς μάρτυρες τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ ἡ τιμὴ μέ τὴν ὁποία περιβάλλεται ἡ μνήμη τους εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη καὶ δείχνει, κατὰ κάποιο μέτρο, τὴ ζωτικότητα τῆς Ἐκκλησίας²² κατὰ τὴν περίοδο πού ἐξετάζομε. Τὰ σχετικὰ μέ τό βίο καὶ τὰ θαύματά τους πολὺ γρήγορα καθίστανται γνωστά σ' ἓναν εὐρύτερο κύκλο Χριστιανῶν καὶ πολὺ σύντομα καταγράφονται καὶ ἔτσι συγκροτοῦνται οἱ σχετικές ἀγιολογικές πηγές, οἱ ὁποῖες, ὅπως φαίνεται, ἔχουν μιά σοβαρὴ ἐγγύτητα πρὸς τὰ γεγονότα²³. Αὐτὴ τὴν ἀμεσότητα πρὸς τὰ προβλήματα τῆς ἐποχῆς καὶ τὴν ἐγγύτητα πρὸς τὰ γεγονότα ἔχει καὶ ἡ πηγὴ μας.

Ἡ ἀξία της ὁμως γίνεται ἀντιληπτὴ καὶ ἀπὸ τό γεγονὸς ὅτι ὑφίσταται καὶ μιά δευτέρη πηγὴ, ἀναμφισβήτητα μεταγενέστερη ἀπ' αὐτὴν καὶ πού ἡ σύγκριση μαζί της ἀφήνει νά φανεῖ ἡ ὑπεροχὴ της.

Τὴ δευτέρη χρονικὰ καὶ ἀξιολογικὰ πηγὴ τὴν ὀφείλομε στὸν Νικόδημο Ἀγιορείτη, πού στὸ *Νέο Μαρτυρολόγιό* του περιέλαβε κι ἔτσι διέσωσε τὰ σχετικὰ μέ τό μαρτύριο τοῦ Νεομάρτυρα Δήμου ἢ Δημητρίου²⁴. Μ' αὐτὴ καὶ μόνο, ἀπὸ ὅσα γνωρίζομε, ἔγινε γνωστὸς ὁ Νεομάρτυρας στὸ πλήρωμα τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας.

Ὁ Ἅγιος Νικόδημος δὲ δήλωσε, στὴν προκείμενη περίπτωσι, ποιά ὑπῆρξε ἡ πηγὴ ἀπὸ τὴν ὁποία ἀντλησε τίς πληροφορίες του. Πάντως γνωρίζομε ὅτι εἶναι σύγχρονος τοῦ Μάρτυρα²⁵ καὶ ὅτι, ὅπως διαπιστώσαμε ἀπὸ σχετικὴ ἔρευνα²⁶, μπορούσε νά ἔχει τίς πληροφορίες του ἀπὸ αὐτόπτες καὶ αὐτήκοους μάρτυρες τῶν γεγονότων, γιατί ἡ παραμονὴ του στὴ Σμύρνη συμπίπτει, πολὺ πιθανά, μέ τὰ ἔτη ἀπὸ τό 1765 μέχρι τό 1770²⁷. Ἄν λάβει κανεῖς ὑπόψη ὅτι τό μαρτύριο ἔλαβε χώρα

21. Γιά τοὺς ἐξισλαμισμοὺς βλ. Βακαλόπουλου Α., *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Δ' Τουρκοκρατία 1669-1812. Ἡ οἰκονομικὴ ἀνοδος καὶ ὁ φωτισμὸς τοῦ Γένους*, Θεσσαλονίκη 1973, σ. 87 κ.έ., ὅπου καὶ σχετικὴ βιβλιογραφία.

22. Πρβλ. Νικοδήμου Ἀγιορείτου, *Νέον Μαρτυρολόγιον*... σ. 9-10.

23. Βλ. ἐνδεικτικὰ Νικοδήμου Ἀγιορείτου, ὁ.π., σ. 29,67,69,71,73 κ.ά.

24. *Ο.π.*, σ. 184 κ.έ. Πρβλ. Εὐστρατιάδου Σωφρονίου, *Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας*..., σ. 111.

25. Ὁ Νεομάρτυρας μαρτύρησε τό ἔτος 1763 καὶ ὁ Ἅγιος Νικόδημος γεννήθηκε τό ἔτος 1749 καὶ ἀποδήμησε στὸν Κύριο τό 1809.

26. Βλ. τὴ μελέτη μου «*Ἀνέκδοτη πηγὴ γιὰ τό μαρτύριο*...».

27. *Ο.π.*, σ. 147.

τό 1763, τότε ή πιθανή συλλογή τών σχετικῶν πληροφοριῶν ἀπό τόν Νικόδημο ἔγινε ὕστερα ἀπό δύο μέχρι ἑπτὰ χρόνια. Τό πιθανότερο καί πάλι εἶναι ἀμέσως μετά τήν ἔλευσή του στή Σμύρνη νά πληροφορηθῇ ἕνα τέτοιο γεγονός, πού, ὅπως καί παραπάνω τονίσαμε, προσεῖλκε τήν προσοχή ὅλων καί ἀποτελοῦσε γεγονός πού ἰδιαίτερα συγκινοῦσε τούς Χριστιανούς. "Εἴτοι ἡ ἀποσιώπηση ἀπό τόν Νικόδημο τῆς πηγῆς ἀντλήσης τῶν πληροφοριῶν μπορεῖ νά σημαίνει ὅτι, κατά κάποιο τρόπο, αὐτός ὁ ἴδιος ἀποτελεῖ τόν πρῶτο ἄμεσο σχετικό πληροφοριοδότη²⁸. Φυσικά ἐδῶ πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁ "Ἅγιος Νικόδημος δέν παρέδωσε «αὐθωρεῖ» γραπτῶς τίς πληροφορίες του, πράγμα πού μόνο ἔγινε ὅταν τό 1794, δηλαδή ὕστερα ἀπό παρέλευση ἀπό τά γεγονότα τριάντα περίπου χρόνων, ἐκδόθηκε τό *Νέο Μαρτυρολόγιο*. "Αν βασίστηκε σέ κάποιο σχετικό σημείωμά του ἡ ἀπέδωσε τελείως ἀπό μνήμης ὅσα εἶχε πληροφορηθεῖ στή Σμύρνη, νεαρός σπουδαστής στή Σχολή τῆς Σμύρνης, δέν μᾶς εἶναι γνωστό. "Εἴτοι, φυσικά, δικαιολογοῦνται οἱ κάποιες διαφορές πού ὑφίστανται μεταξύ τῆς πηγῆς μας καί τῶν πληροφοριῶν πού διασώθηκαν ἀπό τόν "Ἅγιο Νικόδημο. Αὐτό ὅμως πού ἐμᾶς ἐδῶ μᾶς ἐνδιαφέρει δέν εἶναι οἱ διαφορές αὐτές, πού εὐκολα δικαιολογοῦνται, μιά πού ἀναφέρονται σέ κάποιες λεπτομέρειες καί δέν προσβάλλουν τήν ἀξιοπιστία τῆς πηγῆς, ἀλλά ἡ ἀνταπόκριση τοῦ μύθου στά γεγονότα, ἡ ἀπήχηση τῶν γεγονότων στούς συγχρόνους τοῦ Νεομάρτυρα καί ἡ πιστότητα τῆς ἀποδιδόμενης κοινωνικῆς διάστασης τῶν συμβάντων. Ὡς πρός τό πρῶτο σημεῖο παρατηρεῖται, φυσικά, νά διαγράφεται σαφῶς καί στίς δύο πηγές ὁ μῦθος πού ἐξυπηρετεῖ τίς ἀνάγκες τῆς χριστιανικῆς Κοινότητος. Ἡ χριστιανική Κοινότητα ἐπιζητεῖ τήν ἐπιβεβαίωση τῆς δύναμης τῆς πίστεως, πού ἐμφανίζει ζωντανή τήν Ἐκκλησία καί δείχνει τήν ἀδιάσπαστη συνοχή της ἀπό τήν ἵδρυσή της μέχρι τό παρόν, κι ἀκόμη κάνει ἐμφανῆ τά ἀποτελέσματά της στήν καθημερινή ζωή μέ τή θεραπευτική ὀρισμένων δυσάρεστων καταστάσεων τίς ὁποῖες ὑφίστανται οἱ πιστοί εἴτε ὡς ἀπόρροια τῆς ὑπαρξης τοῦ κακοῦ στόν κόσμο εἴτε ὡς μέσο γιά φρονηματισμό καί τελείωση τῶν μελῶν τῆς Ἐκκλησίας. Ὑπάρχουν ὅμως καί ἄλλα στοιχεῖα τά ὁποῖα παρεμβάλλονται σ' αὐτά, ὅπως βιογραφικά στοιχεῖα, ἡ σχέση τοῦ Μάρτυρα μέ τούς ἀπίστους, οἱ πιέσεις γιά ἀλλαξοθηρσεία, τό μαρτύριο, ὁ ἐνταφια-

28. Ὁ Θεόκλητος Διονυσιάτης, *"Ἅγιος Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης. Βίος καί τά ἔργα του 1749-1809*, Ἀθήναι 1959, σ. 237, λέει ὅτι «ὁ ἱερός Νικόδημος συνέλεξε 75 ἀνέκδοτα μαρτύρια - τινά τῶν ὁποίων συνέγραψεν ὁ Καυσοκαλυβίτης παπα-Ἰωνᾶς ἄτινα καί ἐξέδωκε...».

σμός, τὰ σχετικά μέ τό λείψανό του καί τέλος ἡ ἀπότιση τιμῆς πρός αὐτόν. Τό σχῆμα αὐτό παρουσιάζεται ικανοποιητικά καί στίς δύο πηγές καί δέ δημιουργεῖ προβλήματα μέ τούς πλεονασμούς ἢ μέ τίς ἐλλείψεις ἀπό τήν μιᾶ στήν ἄλλη πηγή. Ἔτσι ἡ ἀνταπόκριση στό μῦθο πού παρουσιάζει ἡ μεταγενέστερη πηγή δέ φαίνεται νά παραποίησε τίποτε ἀπό τήν αὐθεντική ἀρχική πηγή, στά βασικά τουλάχιστο σημεῖα τοῦ Μαρτυρίου. Ὁ μῦθος ἐξυπηρετεῖ τίς γενικές σχετικές ἀνάγκες τῶν πιστῶν χωρίς νά περιλαμβάνει φανταστικά στοιχεῖα καί ἐφευρήματα, προκειμένου νά ὑπηρετηθοῦν οἱ «ἐννομοί», φυσικά, σκοποῖ του.

Ὡς πρός τό δεῦτερο καί τρίτο σημεῖο ἔχει νά παρατηρήσει κανεῖς ὅτι ἡ ἀπήχηση τῶν γεγονότων στόν κοινωνικό περίγυρο καί ἡ διάστασή τους περιγράφονται καί στίς δύο πηγές χωρίς σοβαρές διαφοροποιήσεις, μέ καταφανή ἀπλότητα καί χωρίς ὑπερβολές.

Πέρα ἀπό αὐτές τίς γενικές παρατηρήσεις, εἶναι ἀπαραίτητο νά σημειώσουμε τίς διαφορές, νά τίς σχολιάσουμε καί νά τίς ἀξιολογήσουμε.

Στά βιογραφικά στοιχεῖα παρουσιάζεται ἡ πηγή μας πληρέστερη ἀπό ἐκείνη τοῦ Νικοδήμου, πράγμα πού δηλώνει ὅτι οἱ μεταγενέστεροι δέν κατέβαλαν προσπάθεια αὐθαίρετης συμπλήρωσης τῶν βιογραφικῶν στοιχείων καί ὅτι τούς διέφυγαν κάποιες λεπτομέρειες. Ἔτσι, ἐνῶ ὁ Νικόδημος παρουσιάζει τήν ἐπαγγελματική ιδιότητα τοῦ Μάρτυρα μονολεκτικῶς, ὁ Βουλησμάς προβαίνει σέ λεπτομερέστερη περιγραφή τοῦ πράγματος, ἐξηγώντας ὅτι ἦταν «δοῦλος» σέ ἀγαρηνό πού εἶχε «διβάρι» καί ἀπασχολοῦσε ἀρκετούς ἐργάτες, μέ τούς ὁποίους πραγματοποιοῦσε τήν «ἄγραν τῶν ἰχθύων». Ἀκόμη ὁ Βουλησμάς ἀναφέρεται στήν ἡλικία τοῦ μάρτυρα καί τῇ μόρφωσή του λέγοντας ὅτι, όταν ὠδηγήθηκε στό μαρτύριο, εἶχε «εἰκοσιπενταετῇ ἡλικίαν» καί ἦταν «ἀναλφάβητος», λεπτομέρειες γιά τίς ὁποῖες δέν κάνει λόγο ὁ Ἅγιος Νικόδημος. Ὅρισμένες, τέλος, διαφορές ἀνάμεσα στίς δύο πηγές πού σαφῶς δείχνουν ὅτι ἡ δεύτερη χρονικῶς πηγή παρουσιάζεται ὅλως ἀξιόπιστη, γιατί δέν ἐπιχειρεῖ καθόλου νά καλύψει τυχόν κενά ἢ νά ὑπερβάλει σέ λεπτομέρειες, εἶναι ἀπαραίτητο ἐδῶ νά τονισθοῦν.

Ὁ Βουλησμάς σημειώνει τήν ἄμισθη προσφορά ἐργασίας τοῦ Μάρτυρα γιά ἓνα χρονικό διάστημα δεκατριῶν μηνῶν, τό ἀκριβές χρηματικό ποσό πού ἔλαβε ἀπό τόν κύριό του, δηλαδή ἐφτά γρόσια, γιά κάποιες, ἀνάγκες του, καί τόν τρόπο θανάτωσής του, πού ὕστερα ἀπό βασανιστήρια, μέ διττή διάνοιξη τῆς κοιλιακῆς χώρας μέ κοντό, καί ἀποκεφαλισμό. Ὁ Νικόδημος περιορίζεται νά ἀναφέρει ὡς χρόνο ὑπη-

ρεσίας του Μάρτυρα στον «ὀθωμανό ἐξουσιαστή» ἕναν ὁλόκληρον χρόνον, χωρίς νά προχωρεῖ σέ ἀκριβέστερο προσδιορισμό τοῦ χρονικοῦ διαστήματος. Ἀκολουθώντας τήν ἴδια τακτική, μιλάει γιά χρέος ἀπλῶς τοῦ Μάρτυρα πρὸς τόν αὐθέντη του χωρίς νά καθορίζει τό ποσό καί τέλος σημειώνει γενικῶς τό θάνατό του μέ ἀποκεφαλισμό χωρίς νά ἀναφέρει καί πάλι τίς λεπτομέρειες γιά τίς ὁποῖες, ὅπως παραπάνω τονίστηκε, κάνει λόγο ὁ Βουλευσμὰς πού βρίσκεται ἐγγύτερα στά γεγονότα. "Ἄξιο προσοχῆς εἶναι ὅτι οἱ λεπτομέρειες πού παραλείπονται ἀπό τόν Νικόδημο, στή διήγησή του, δέν καταστρέφουν διόλου τόν μῦθο καί οὔτε δημιουργοῦν ὁποιοδήποτε ἄλλο πρόβλημα σχετικό μέ τήν ἀξιοπιστία καί τήν ἀξία τῆς πηγῆς.

Ὡς πρὸς τό μαρτύριο τοῦ Ἁγίου ὑφίστανται στίς πηγές μας ὀρισμένες διαφορές σέ λεπτομέρειες, τίς ὁποῖες ὀφείλομε νά σχολιάσουμε, γιά νά ἀντιληφθοῦμε καί πάλι τήν ἀξιοπιστία τῆς ἀγιολογικῆς πηγῆς γιά τήν ὁποία κάνομε λόγο.

Ὁ "Ἅγιος Νικόδημος δέν ἀναφέρεται καθόλου στό γεγονός τῆς τοποθέτησης δεσμῶν στό Μάρτυρα, πρὶν ἀπό τή φυλάκισή του, ἐνῶ σημειώνει ὅτι ἡ πρώτη ἐνέργεια τῶν διωκτῶν του ἦταν νά τόν ραβδίσουν καί νά τόν ὑποβάλουν σέ «πολλάς παιδεῖας» μεταξύ τῶν ὁποίων, καί μετά τή φυλάκισή του, ἦταν ἡ σύσφιξη τῶν ποδιῶν του στό «κούτσουρον» μέ ἐναποθέτηση σκληρῶν ἀντικειμένων, ὅπως τούβλων, ἀνάμεσα σ' αὐτό καί στά πόδια του γιά ἐπαύξηση τοῦ μαρτυρίου του. Ἡ τελευταία αὐτή λεπτομέρεια δέν ἀναφέρεται ἀπό τόν Βουλευσμὰ, ὁ ὁποῖος περιορίζεται νά μνημονεύσει, ἀρκετά λιτά, τό ραβδισμό καί τά ραπίσματα μέ τά ὁποῖα ὁ Μάρτυρας παιδεύτηκε. Ἔτσι ἡ ἀναφορά τοῦ Νικοδήμου, γιά τήν ὁποία γίνεται λόγος, βρίσκεται μέσα στό γνωστό περιεχόμενο τοῦ μοτίβου τῶν μαρτυρίων, πού τελικά δέν ἀφαιρεῖ ἢ δέν προσθέτει τίποτε ἢ παρουσία της ἢ ἡ ἀπουσία της ἀπ' αὐτό.

Οἱ μεγαλύτερες διαφορές τῆς μιᾶς πηγῆς ἀπό τήν ἄλλη παρουσιάζονται στή διήγηση τῶν θαυμάτων. Ἐδῶ, ἀρχικῶς, πρέπει νά τονισθεῖ ὅτι οἱ διαφορές αὐτές εὐκόλα μποροῦν νά δικαιολογηθοῦν, ἂν λάβει κανεῖς ὑπόψη ὅτι τά θαύματα μέ τή χάρη τοῦ Ἁγίου καί Μάρτυρα γίνονταν κάθε φορά πού οἱ Χριστιανοί προσέτρεχαν σ' αὐτόν μέ πίστη, ὅποτε καί χρονικῶς τό ἕνα μποροῦσε νά ἀπέχει ἀπό τό ἄλλο, ἔτσι ὥστε καί οἱ πηγές, προφορικές προσωπικές ἢ γραπτές μαρτυρίες, νά μή περιλαμβάνουν τό σύνολό τους.

Ὁ Νικόδημος παρουσιάζει ἕνα ἐπιπλέον θαῦμα, χωρίς αὐτό ὅμως νά ἔχει ἰδιαίτερη, κατά τή γνώμη μας, σημασία γιατί συμβαίνει στήν

ἴδια οἰκογένεια, γιὰ τὴν ὁποία γίνεται λόγος, μέ τό δεύτερο κοινό στίς δύο πηγές μας θαῦμα κι ἀκόμη γιατί ἡ ἀναφορά του δέ γίνεται σέ ἐντυπωσιακή μεταβολή κάποιας δυσάρεστης κατάστασης. Ἡ θεραπεία τοῦ πληγωμένου δάχτυλου ἐνός ράφτη, πολλές φορές, συμβαίνει χωρίς τὴν ἄμεση καί ἐμφανῶς θαυματουργική ἐπενέργεια τῆς θείας δύναμης. Ἔτσι ἢ ὁ Βουλευσμάς ἀγνοοῦσε τό γεγονός ὡς μὴ σημαντικό ἢ ὡς τέτοιο δέν θέλησε κἂν νά τό ἀναφέρει.

Ἡ παράλειψη, ἐξάλλου, ἀπό μέρους τοῦ Νικόδημου νά ἀναφέρει τό γεγονός τῆς ὀριστικῆς διακοπῆς τοῦ λοιμοῦ²⁹, πού μᾶστιζε τὴ Σμύρνη τὴν ἐποχὴ ἐκείνη πού θανατώθηκε ὁ Μάρτυρας, χάρις στὴν ἔκχυση, ὅπως λέει ὁ Βουλευσμάς, τοῦ αἵματος τοῦ Μάρτυρα, πού «ἡγίασεν... τὴν γῆν», δέν πρέπει ἰδιαιτέρως νά μᾶς ἐντυπωσιάσει, γιατί εἶναι κάτι ξέχωρα γενικό συμπερασματικό κάτω ἀπὸ διεργασίες προσωπικῆς ἐμπειρίας καί ἀντίληψης.

Τέλος οἱ ἀναφορές τοῦ Νικόδημου σέ γεγονότα τὰ ὁποῖα ἔλαβαν χώρα μετὰ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ Μάρτυρα, πού δέν περιλαμβάνονται στὴ διήγηση τοῦ Βουλευσμά, δέν πρέπει νά μᾶς ξενίζει, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι αὐτά, φυσικά, διαδραματίστηκαν πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς σύνταξης τῆς διήγησης τοῦ Βουλευσμά. Τό ἓνα ἀπ' αὐτά, ἡ θεραπεία δηλαδή ἀτόμου, τό ὁποῖο μάλιστα κατονομάζεται ὡς Ἰωάννης Ἀσλάνογλου, ἀπὸ «κεφαλαλγίαν» δέν παρουσιάζει παρόδοξες ἰδιαιτερότητες πού νά προκαλοῦν ἀμφισβητήσεις καί ἀντιρρήσεις, μιά πού δέν παραβιάζονται οἱ πύλες τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας καί λογικῆς.

Τό ἄλλο ἔχει σχέση μέ τὴν ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ Μάρτυρα καί φαίνεται προσανατολισμένο πρὸς τό γενικό σχετικό μοτίβο πού ἀναφέρεται συνήθως στὴν ἀνάδυση «γλυκύτατης εὐωδίας» ἀπὸ τό λείψανο. Στὴν προκείμενη περίπτωση ἡ ἀναφορά αὐτὴ παρουσιάζεται καί ἐμμέσως μέ τὴν ἀνάδυση τῆς «γλυκύτατης εὐωδίας» ἀπὸ τὸν Χίο ἱερέα Ματθαῖο πού ὑπηρέτησε τὴν ἀνακομιδὴ, πράγμα πού ἔγινε ἀντιληπτό ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες τοῦ πού αὐθημερόν ἐπισκέφθηκε στὸ «ἐν Σμύρνη Μπαιζεστένιον». Γιὰ τό γεγονός αὐτό κανένα σχόλιο δέν εἶναι δυνατό νά γίνει, ἀφοῦ δέν ὑφίστανται συγκριτικά στοιχεῖα.

Ἄν μείνει κανεὶς στίς λίγες ἀλλὰ χαρακτηριστικὲς αὐτές παρατηρήσεις, ἀφοῦ φυσικά διαβάσει μέ προσοχὴ τίς δύο πηγές γιὰ τίς ὁποῖες ἔγινε λόγος, διαπιστώνει πόσο κοντὰ βρίσκεται ἡ μιά πρὸς τὴν ἄλλη,

29. Γιὰ τοὺς λοιμοὺς πού ἐνέσκυψαν κατὰ τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας βλ. Παπαρουνὴ Π.Ν., *Τουρκοκρατία*, χ.τ.,χ.έ, σ. 282 κ.έ.

πόσο σεβασμό αποπνέουν προς τὰ γεγονότα καί τέλος μέ πόση εἰλικρίνεια ὑπηρετοῦν τό σχετικό μῦθο. Ἔτσι ἔχομε τουλάχιστο ἓνα ἀκόμη δεῖγμα πού μᾶς πείθει γιά τήν ἀξιοπιστία τῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν, ἐνῶ ἐμφανίζεται καί πάλι ἐπιτακτική ἡ ἀνάγκη τῆς ἀναζήτησης τῶν βασικῶν ἀγιολογικῶν πηγῶν πού θά ἐπιτρέψουν τή σύγκριση τοῦ ὑφιστάμενου ἀγιολογικοῦ ὕλικου μέ ἀναγνωρισμένες ἀναμφισβήτητες πηγές καί ἴσως, ὅπου αὐτό θά εἶναι ἀναγκαῖο, τή διόρθωσή του. Ἄς μή λησμονοῦμε ὅτι ἡ Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ ζεῖ χάρι στή ζωή τῶν Ἀγίων καί Μαρτύρων της καί ἡ ἀναβάπτιση τῶν πιστῶν της στή ζωή καί τό μαρτύριό τους δίνει τήν ἀπαραίτητη ἀνανέωση, τή δυναμική στούς κόλπους τῆς Ἐκκλησίας καί τή διαχρονική ἐνότητά της.